

УДК 373.5.013.41(477)-”195”

Наливайко О. О.

**ВИТОКИ РОЗВИТКУ ІДЕЇ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОГО НАВЧАННЯ
У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ**

У статті розкрито витоки ідеї диференційованого навчання у вітчизняній педагогічній думці від епохи Київської Русі до Новітнього часу.

Ключові слова: *витоки, диференційоване навчання, вітчизняна педагогічна думка.*

Наливайко А. А. Предпосылки развития идеи дифференцированного обучения в отечественной педагогической мысли. *В статье раскрыты истоки идеи дифференцированного обучения в отечественной педагогической мысли от эпохи Киевской Руси до Новейшего времени.*

Ключевые слова: *предпосылки, дифференцированное обучение, отечественная педагогическая мысль.*

Nalivayko A. A. Background of becoming idea of differentiated instruction in the domestic educational thought. *This article deals with the origins of the idea of differentiated instruction in the national educational thought from Kievan Rus era to Modern times.*

Key words: *origins, differentiated instruction, domestic educational thought.*

У сучасних умовах реформування вітчизняної системи шкільної освіти актуальними її завданнями є пошук ефективних шляхів гуманізації навчально-виховного процесу, здійснення індивідуального підходу до навчання учнів, визначення методів організації педагогічної взаємодії, що сприяють розвитку, розкриттю й реалізації особистісного потенціалу кожного школяра, формування його як активної, ініціативної, самостійної особистості, яка прагне до підвищення свого культурного й інтелектуального рівнів. Це обумовлює підвищення ролі індивідуально-диференційованої моделі навчання, впровадження якої сприяє успішному виконанню вказаних завдань. Адже диференційоване навчання дозволяє задовольнити освітні потреби учнів, що мають різні схильності, інтереси, здібності до вивчення різних предметів.

Як свідчать результати проведеного дослідження, в науковій літературі висвітлено різні аспекти проблеми диференціації шкільного навчання. Зокрема, в наукових працях визначено: види такої диференціації (Ю. Бабанський, М. Бурда, П. Сікорський, І. Шапошнікова та ін.); підстави для поділу учнів на групи для здійснення навчальної діяльності (Д. Богоявленський, К. Гуревич, В. Крутенський, Н. Менчинська, С. Рубінштейн, Г. Щукіна та ін.); способи здійснення індивідуального й диференційованого підходів до учнів на різних етапах навчального процесу та їх дидактичне забезпечення (М. Богданович, С. Логачевська, О. Савченко та ін.); рівні диференціації навчання учнів (М. Поташнік, І. Унт та інші); способи сприйняття учнями навчального матеріалу (О. Потапов, В. Андронатій, О. Гобова, А. Сиротюк та ін.); роль диференціації навчання в реалізації його розвивальної функції (О. Сельверстова) тощо. Незважаючи на значну увагу вчених до порушеної проблеми, аналіз наукових праць і практичного стану процесу диференціації навчання в сучасній вітчизняній школі дозволяє зробити висновок, що ця проблема вимагає подальшого дослідження. Зокрема, актуальним для сьогодення є визначення витоків розвитку ідеї диференційованого навчання у вітчизняній педагогічній думці, що дозволить більш глибоко усвідомити наступність в її становленні протягом століть, а також значення накопиченого в історичній ретроспективі освітнього досвіду щодо забезпечення диференційованого навчання учнів для сучасної школи.

Метою статті є визначення й аналіз витоків розвитку ідеї диференційованого навчання учнівської молоді у вітчизняній педагогічній думці.

Як свідчить аналіз наукової літератури, перші ідеї про диференційоване навчання, будучи тісно пов'язаними з історією розвитку самої шкільної освіти, зародились на староукраїнських землях багато століть тому. Зокрема, в процесі розвитку внутрішньогромадських економічних процесів відбувалося виділення сім'ї як самостійної господарської ланки, а також здійснився суспільний розподіл праці. Як наслідок, це спричинило виокремлення в суспільстві різних соціальних верств: жрецтва, общинної знаті, ремісників та ін. У свою чергу, належність родини до певної верстви переважною мірою впливало на те, який характер матиме навчання дітей з цієї родини, якими знаннями й уміннями вони мають оволодіти під час здійснення цього навчання. Отже, навчання представників різних прошарків, як і в інших народів, набуло свої особливі риси та орієнтувало на свої специфічні ідеали.

Під час проведення дослідження також встановлено, що більш-менш струнка система диференційованого навчання склалася в часи існування Київської Русі. Причому ідея диференціації реалізовувалась тут з урахуванням того факту, що діти знаті мали готуватися до керівництва життям громади, жрецтва – до оволодіння священним знанням; діти рядових общинників – оволодівати вміннями трудової діяльності. Тому на теренах Київської Русі існували різні типи шкіл: палацові школи для еліти як перший паросток вищої школи на староукраїнських землях; монастирські й парафіяльні школи при монастирях; школи

грамоти й ремісницькі школи, в яких навчалися діти з сімей, які належали до середніх верств населення; притулки для обездолених як своєрідна модель навчання й виховання сиріт та аномальних дітей тощо [7, с. 45-46].

Причому важливо відзначити, що в Старокиївській державі відкрились навчальні заклади не тільки для хлопців, але й для дівчат, що було дуже прогресивним явищем для тих часів. Жіночі школи відкривалися для виховання дівчат із знатних родин. Вперше в Європі жіноче училище було відкрите онукою Ярослава Мудрого Анною Всеволодівною у 1086 р. при Андріївському монастирі. У ньому дівчаток навчали грамоті та швейній справі [3].

Як установлено, в період Київської Русі навчання для дітей з різних верств починалося приблизно з 7 років, причому в більшості шкіл зміст початкової освіти був достатньо обмеженим. Той, хто тягнувся до книги і знань, мав працювати самостійно. Але повсякденне життя, як правило, і не вимагало від людини високого рівня освіченості. Підвищений рівень освіти був потрібен тільки тим, хто претендував зайняти високе місце на державній службі або в церковній ієрархії.

Отже, можна підсумувати, що диференціація навчання в Київській Русі здійснювалась за тими ж підставами, що й в інших державах Середньовічної Європи, а саме: за соціальним походженням, а також за віковими й гендерними особливостями школярів.

Як відомо, після тривалого періоду занедбаності освітньої справи на староукраїнських теренах (друга половина XII – XIII ст.), що було наслідком спочатку внутрішньої боротьби феодалів між собою, а пізніше – загарбництва староукраїнських земель зовнішніми ворогами, освіта почала інтенсивно розвиватися. Причому після тривалого засилля феодально-теологічних догм, що здійснювали домінуючий вплив на вітчизняну педагогічну думку, почали з новою силою відроджуватися ідеї гуманізму й верховенства людини над природою, а це, у свою чергу, спонукало вітчизняних мислителів-гуманістів до формулювання нових прогресивних ідей щодо здійснення диференціації шкільного навчання.

Зокрема, значний вплив на розвиток диференційованого навчання й просвітницької педагогіки здійснили братські школи, в яких працювали відомі суспільні діячі й педагоги того часу. Як відомо, деякі з цих шкіл з часом еволюціонували в колегії, а потім і в академії.

Так, визначною подією в історії вітчизняної педагогічної думки було заснування в 1632 р. Києво-Могилянської колегії, що здійснювала велику роль у визвольній боротьбі українського народу та виступала оплотом збереження і подальшого розвитку слов'янської культури в ситуації, коли примусово йшов процес покатоличення українського населення. Київська колегія стала також провідним центром упровадження нових педагогічних ідей, сприяючи розвитку вітчизняної освіти.

Засновником колегії був видатний богослов і педагог Петро Могила, з ім'ям якого пов'язаний просвітницький рух, що розгорнувся на території України в XVIII ст. Слід підкреслити, що Києво-братська колегія була демократичним відкритим навчальним закладом, тому в ньому навчалися діти з різних верств населення – української шляхти, міщан, козацтва, духівництва, а також діти бідняків. Як з'ясовано з наукових джерел, ідеї диференційованого навчання в Київському колегії реалізовувались на основі врахування навчальної успішності учнів, причому тих, хто навчався добре, садили за першими столами, хто погано – за останніми [3].

Поширенню гуманістичних ідей на українських землях сприяло також відкриття протестантських, соцініанських і кальвіністських шкіл, що пропагували передові на той час ідеї. У спробі протистояти їх впливу та залучити українську молодь до католицького віросповідання свої школи тут відкривали ордени єзуїтів, піарів та ін. Слід також зауважити, що в ті часи на українських землях відкривалися також школи національних меншин: єврейські, вірменські, татарські тощо.

Як відомо, однією з найяскравіших сторінок боротьби українського народу за політичну й державну незалежність був український козацький рух. Головна мета козацької педагогіки пролягала у вихованні й навчанні вільнолюбної, незалежної та гуманної особистості. З метою досягнення цієї мети відкривались козацькі школи різних типів, які зробили значний внесок у розвиток ідеї диференційованого навчання.

Зокрема, під час дослідження встановлено, що козацькі школи диференціювалися за напрямками навчання і поділялися за віковими та навчальними принципами. Наприклад, певні уявлення про зміст, форми й методи навчання та виховання в таких школах можна отримати на основі вивчення матеріалів про казеннокоштовну січову школу, що існувала при церкві Святої Покрови. Як установлено, вона складалася з двох відділів, причому диференціація навчання тут здійснювалась з урахуванням соціальних чинників: в одному навчалися козаки, які прагнули стати паламарями, дяконами, в іншому – майбутні старшини. Окремо навчалися сироти – хрещеники козацької старшини.

Передові ідеї, пов'язані з диференціацією навчання, впроваджувалися також у полкових школах, в яких разом з основними знаннями дітям пропонували відомості про рідний край, політичне й суспільне життя держави, а також цілеспрямовано розвивали їхні психофізичні й моральні якості, фізично загартовували, вдосконалювали бойові навички за різними родами занять. Заслуговує на увагу той факт, що в цих школах учителі обирали собі помічників з кращих учнів, яких називали «школярами», «молодиками».

Важливо зауважити, що в 1771 р. у Січі було відкрито першу в світі музичну школу, де готували музикантів і співаків. Зокрема, багато уваги в цій школі приділяли патріотичному вихованню та музичній

підготовці учнів. Відповідно до талантів, хлопців вчили грі на різних музичних інструментах, готуючи з них майбутніх кобзарів, сурмачів і цимбалістів [2].

Важливо також звернути увагу на те, що в деяких полкових школах дітей старшини і заможних козаків навчали не лише грамоти, але й суто військової справи при сотенних і полкових канцеляріях. Отже, педагогічна практика козацької республіки не просто задовольняла скромні потреби козаків в освіті, але й суттєво вплинула на підвищення рівня духовності української молоді в цілому, формуючи в неї вірність рідній землі, мові, народним традиціям [4].

Нова доба в розвитку вітчизняної педагогічної думки та ідеї диференційованого навчання розпочалася в XVIII ст., що було пов'язано з діяльністю Г. Сковороди. Видатний учений і філософ одним із першим в історії педагогічної вітчизняної думки сформулював ідею про важливість всебічного розвитку дітей і забезпечення диференціації їхнього навчання. Так, за Г. Сковородою, кожна людина має займати певне місце в суспільстві не за багатством чи знатністю, а за «сродністю», тобто відповідно до своїх природних задатків, що розвиваються в процесі діяльності.

Оголосивши війну нецтву і проголосивши право представників усіх верв на здобуття освіти, Г. Сковорода підкреслював: «Не тот есть глуп, кто не знает, а тот, кто знает не хочет». Тому він вважав за необхідне в дитини з раннього віку збуджувати прагнення до отримання знань і виробляти звички до розумової праці. Причому мислитель вважав, що в процесі розвитку бажання навчатися водночас треба виховувати в молодих людях наполегливість в опануванні знаннями.

Г. Сковорода також стверджував, що знання треба викладати доступно, ясно й точно, відповідно до вікових та індивідуальних особливостей дітей. Отже, він виступав за диференційоване навчання на основі врахування природних здібностей учня та його природжених індивідуальних нахилів. У той час, коли в школі панували схоластика і догматизм, ці висловлені просвітником вимоги мали новаторський характер.

Крім того, Г. Сковорода засуджував освіту «для кошелька» та для одержання «знатнейших звань», натомість вимагав здійснення загальнодоступної, безкоштовної освіти для представників народу, причому однакової як для чоловіків, так і для жінок. Отже, мислитель відстоював принцип народності, тобто вважав, що освіта має служити народові, а тому бути безоплатною й загальнодоступною. Як бачимо, педагогічні погляди Г. Сковороди тісно пов'язані з його етичними й соціальними поглядами [5].

Наступний етап у розвитку ідеї диференціації шкільного навчання пов'язаний з новітніми педагогічними поглядами, що зародилися в XIX ст. Зокрема, як показав аналіз історико-педагогічних джерел, суттєвий внесок у розвиток цієї ідеї зробили видатні педагоги К. Ушинський і М. Пирогов. Так, К. Ушинський вважав, що антропологічні знання в широкому сенсі слова дають можливість правильно, з урахуванням особливостей формування й розвитку психіки і фізіологічних особливостей розвитку людини визначити зміст навчання та форми його організації. Тому автор наголошував на необхідності будувати процес навчання на основі врахування вікових, індивідуальних і фізіологічних особливостей дітей, а також специфіки розвитку їхньої психіки.

М. Пирогов відстоював ідею загальнолюдського виховання, що могла бути реалізована, на його думку, лише в результаті докорінної реорганізації всієї системи освіти на основі скасування принципу становості в її побудові. Причому він вважав, що вся система освіти має бути єдиною цілісною системою.

Слід також зазначити, що М. Пирогов і К. Ушинський виступали з різкою критикою системи освіти в Російській імперії. Вони відстоювали гуманістичну ідею про необхідність розвитку цілісної, творчої й самостійної особистості [3; 6].

Таким чином, можна підсумувати, що в передових поглядах відомих суспільних діячів XIX ст. досить чітко проявляються нові тенденції української педагогічної думки, пов'язані з реформуванням вітчизняної шкільної освіти на основі новітніх педагогічних принципів, покликаних скасувати становий принцип доступу до освіти, забезпечувати диференціацію освіти тільки на основі вікових особливостей учнів і урахування їхніх природних талантів.

Отже, в другій половині XIX ст. прогресивні вітчизняні педагоги зробили вагомий внесок у подальший розвиток ідеї диференційованого навчання учнівської молоді, виступаючи за відхід від класичної моделі шкільної освіти. Крім того, вони сформулювали важливу вимогу щодо безстановості освіти, а також виступали за надання права на освіту жінкам.

Необхідно підкреслити, що наприкінці XIX ст. особливої актуальності набуло питання створення національної школи. Причому передова педагогічна громадськість, підтримуючи вимоги національних окраїн, виступала проти русифікаторської політики царського уряду та відстоювала ідею щодо створення такої школи, в якій навчання рідною (українською) мовою і в дусі національних традицій поєднувалося б з вивченням російської мови й російської культури.

Ученими-педагогами та представниками демократично налаштованої інтелігенції робилися спроби обґрунтувати теоретично й реалізувати на практиці організацію освітньо-виховних установ, що відрізнялися від традиційних шкіл не тільки змістом освіти, а й організацією навчально-виховного процесу. Зокрема, найбільш яскравими представниками концепції вільного виховання були К. Вентцель і С. Шацький. Так, С. Шацький вважав, що дитина є самоціллю, а не засобом досягнення будь-якої іншої мети. Найважливішою умовою реалізації концепції вільного виховання розглядалася свобода, яку він розумів як заборону на цілеспрямований вплив з метою сформувати особистість за заданим зразком. Тому основою навчально-виховного процесу в його

працях ставало створення умов для розвитку природних сил і обдарувань дитини, визнання факту, що в умовах відсутності обмежень найбільш повно розкривається і виявляється її індивідуальність [3].

Вивчаючи різні точки зору науковців стосовно реалізації ідеї диференціації в навчальному процесі, доцільно звернути увагу на погляди відомих педагогів і суспільних діячів початку ХХ століття. Так, вагомий внесок у розвиток ідеї диференційованого шкільного навчання зроблено видатним педагогом і психологом П. Каптеревим. Зокрема, він активно виступав за всебічний розвиток особистості дитини, єдність сімейного, шкільного та суспільного виховання й навчання, побудованих на гуманістичних засадах. Крім того, педагог наголошував на необхідності врахування під час здійснення педагогічної взаємодії вікових та індивідуальних особливостей дітей. Зокрема, П. Каптерев справедливо підкреслював, що серед педагогів панує «штучне» розуміння суті обліку індивідуальних особливостей: вони не розвивають ті характерні властивості, що вже проявляє молода людина, а також ті якості, що мають бути сформовані в неї у певному віці, а відразу ж ставлять мету підготувати дитину до того, що має розвинутися лише в дорослому віці. У реальності ж навчання має бути позбавлене будь-якої штучності, а його цілі треба формулювати, виходячи з можливостей організму, що розвивається [3].

У руслі порушеної проблеми слід також схарактеризувати погляди на неї деяких відомих учених-педагогів початку радянського періоду у вітчизняній історії, коли нові реалії вимагали пошуку адекватних висунутим вимогам форм і методів організації навчально-виховної діяльності. Зокрема, в ті часи І. Горбунов-Посадов сміливо заявляв, що він негативно ставиться до боротьби класів, що для нього немає «пролетарів» і «буржуїв», так само, як немає дітей ні «червоних», ні «білих», бо всі діти потребують тільки турботи про їхній розвиток. Цей педагог також стверджував, що в окреслений час любов до людства підмінена служінням класу, національне – інтернаціональним, духовне – матеріальним, а це негативно впливає на шкільну справу.

Як з'ясовано під час проведення дослідження, актуальні для сьогодення педагогічні ідеї щодо диференціації навчання висував П. Блонський, висловлюючи у своїх працях гуманістичні погляди про дитину як центр педагогічного процесу. Зокрема, відомий психолог та педагог підкреслював, що істинні любов і повага до дитини передбачає прояв педагогом глибоких знань і врахування статевого, вікового, типового і персональних особливостей кожного вихованця. Причому, говорячи про типологію учнів, автор пропонував організувати педагогічну роботу таким способом, щоб дитина слабого типу не конкурувала з дитиною сильного типу. Адже така дитина потребує додаткових знань і змагань з такими ж типами учнів, а дітей, які не встигають, слід розвивати.

Разом з тим учений-педагог радив допомагати кожному учневі виробляти найбільш доцільний для нього режим дня із врахуванням його домашніх умов, індивідуальних властивостей, здібностей, схильностей та інтересів. Отже, можна зазначити, що П. Блонський був одним із перших педагогів-новаторів, який запропонував системне втілення ідей диференційованого навчання в загальноосвітніх навчальних закладах на основі врахування індивідуальних і типологічних особливостей учнів [1].

Позитивно відзначаючи плідні пошуки вітчизняних педагогів першої половини ХХ ст., спрямованих на розробку нових підходів до реалізації диференційованого навчання в школі, слід водночас зауважити, що вони були жорстко обмежені політичними й ідеологічними установками, порушувати які не дозволялося. У той час суспільні ідеали були підпорядковані завданню реалізації ідеї формування особистості, виключно відповідної потребам соціалістичного суспільства.

На підставі вищевикладеного можна зробити загальний висновок про те, що науковці минулого висловили багато плідних думок щодо ідеї диференційованого навчання учнівської молоді. Також з'ясовано, що розвиток ідеї диференціації навчання у вітчизняних освітніх закладах охоплює значний історичний період і тісно пов'язаний з розвитком шкільної науки та суспільства в цілому. Отже, ця ідея сьогодні не є принципово новою для української педагогічної думки. А це значить, що під час її дослідження треба спиратися на теоретичні ідеї та практичний досвід, що були накопичені на попередніх історичних етапах. Таким чином, спираючись на результати опрацьованих джерел, можна стверджувати, що аналіз витоків розвитку вітчизняної ідеї диференційованого навчання учнівської молоді дозволяє не тільки краще усвідомити суть цього феномену, але й творчо використовувати цінний педагогічний доробок у сучасній педагогічній практиці.

У подальшому науковому пошуку планується більш детально дослідити теорії диференційованого шкільного навчання, що виникли у другій половині ХХ століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блонский П. П. Избранные педагогические и психологические сочинения : в 2-х т. / П. П. Блонский ; под ред. А. В. Петровского. – М. : Педагогика, 1979. – Т. 1. – 304 с.
2. Історія Української РСР : у 8 т. / Під ред. Ю. Ю. Кондуфор. – К. : Наук. думка, 1979. – Т. 2. – 616 с.
3. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца ХХ в. : учебн. пособ. / Под ред. акад. А. И. Пискунова – 2-е изд., испр. и дополн. – М. : ТЦ «Сфера», 2001. – 619 с.
4. Руденко Ю. Д. Українська козацька педагогіка : відродження, пошуки, перспективи / Ю. Д. Руденко // Рідна школа. – 1994. – № 5. – С.13-14.
5. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів : у 2-х т. / Г. С. Сковорода. – К.: Наукова думка, 1973. — Т. 1. — 532 с.; — Т. 2. — 576 с.
6. Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения: в 2-х т. / К. Д. Ушинский; под ред. А. И. Пискунова, Г. С. Костюка, М. Ф. Шабаевой. – М. : Педагогика, 1974. – Т. 1. – 584 с.